

Гліб Кучма

**ПОЛЬОВА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМИ ФАНТАСТИКА
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

У статті проаналізовано структуру лексичного значення слова «фантастика» за лексикографічними джерелами. З метою формування асоціативного поля лексики

проведено вільний асоціативний експеримент й представлено асоціати у вигляді лексико-семантичних полів, що структуровані на лексико-семантичні групи асоціацій.

Ключові слова: лексема, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, асоціативний експеримент, асоціат, фантастика.

Постановка проблеми. Необхідність проведення маркетингових досліджень з метою розроблення проєкту парку розваг, тематично пов'язаного із фантастикою, поставило проблему відмінностей словникового визначення лексеми та її розуміння носіями мови. Тлумачні словники української мови потрактовують слово «фантастика» як полісемічне і переважно пов'язують його з різними видами мистецтва – літературою або кінематографом. Дискусійність визначення цього слова, зокрема в термінологічному значенні, відзначена у працях термінологів і літературознавців (О. Ковтун [3], О. Стужук [9], Ц. Тодоров [10] та ін.). Проте носії мови розширюють значення лексеми під час вживання й комунікації, що потрібно було враховувати в розробленні концепції парку розваг фантастичної тематики. З огляду на це єдиним способом розв'язання проблеми стало проведення асоціативного експерименту серед різних цільових груп (за віком, статтю і родинним станом) і зіставлення отриманих результатів із словниковими дефініціями.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Проблеми лексико-семантичного поля було розглянуто в працях З. Попової [4], О. Селіванової [5], Й. Стерніна [8], Г. Уфимцевої [11] та ін. Створення та аналіз асоціатів, отриманих у результаті асоціативного експерименту, постало в центрі уваги насамперед теоретиків та авторів асоціативних словників (Н. Бутенко, О. Горошко, Т. Ковалевської, Н. Кутузи, С. Мартінек та ін.). Утім, лексема «фантастика» не представлена у відомих асоціативних словниках української мови, що підтверджує актуальність її лінгвістичного аналізу.

Об'єктом дослідження є асоціати лексеми «фантастика», отримані внаслідок проведеного асоціативного експерименту, а **предметом** – асоціативне та семантичне поля «фантастика».

Мета дослідження – на підставі результатів асоціативного експерименту сформувані асоціативне поле «фантастика» та визначити його польову структуру.

Виклад основного дослідження. Семантика лексеми «фантастика» на першому етапі дослідження була встановлена на підставі дефініцій у лексикографічних джерелах.

Так, «Словник української мови» в 11 томах подає три основних значення слова: Фантастика. – 1. Поняття, образи, створені уявою, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. // Зображення подій, явищ у надприродному вигляді, не існуючих у дійсності; казкова основа мистецького твору. 2. збірн. Жанр літератури, а також твори, що описують явища, події нереальні, не існуючі в дійсності, які містять казкові образи. 3. Щось видумане, нереальне, пов'язане з фантазією [7, X, 561]. Інші тлумачні словники актуалізують саме ці значення лексеми: Фантастика. – 1. Поняття, образи, створені уявою, тобто такі, що не відповідають дійсності; вигадка. // Зображення подій, явищ у надприродному вигляді, яких немає в дійсності; казкова основа мистецького твору. 2. збірн. Жанр літератури, а також твори, що описують нереальні явища, події, які містять казкові образи. 3. Щось видумане, нереальне, пов'язане з фантазією [1]. У словнику іншомовних слів представлено таке значення: фантастика. (від грец. *φανταστική* – здатність уявляти) 1. Образи, уявлення, створені думкою людини, її домислом. 2. Літературні твори, в яких описуються події або явища нереальні, неіснуючі в дійсності. 3. Щось нереальне, нездійсненне [6, 797]. До ядерної

частини лексичного значення, зважаючи на це, уналежнюємо семи «вигадане», «уявне», «нереальне». При цьому таке значення актуальне щодо понять, образів, подій, явищ, творів мистецтва. Абстрактність та узагальненість лексичного значення слова «фантастика» зумовили необхідність проведення лінгвістичного асоціативного експерименту.

Метод асоціативного експерименту використовується з метою дослідження суб'єктивних асоціативних полів слів, що формуються та функціонують у свідомості людини, а також характеру семантичних зв'язків слів усередині асоціативних полів. О. Горошко зазначає: «Асоціативним полем слова є сукупність асоціатів на слово – стимул. Асоціативне поле має ядро (найчастіші реакції) і периферію. Розрізняють індивідуальне асоціативне поле та колективне. Колективне асоціативне поле, виявлене у вільному асоціативному експерименті, зазвичай називається асоціативною нормою» [2, 45]. Саме виявлення асоціативної норми дає підстави для моделювання семантичного поля на підставі отриманого асоціативного поля.

Від респондента потрібно якнайшвидше відповісти першим словом (реакцією) у відповідь на слово-стимул *фантастика*. Було обрано формат дистанційного експерименту: у гугл-формах респонденти у друкованому вигляді представляли асоціації на слово-стимул. В опитуванні взяли участь 213 респондентів. Опитування проводилося в гугл-формі за посиланням: <https://docs.google.com/forms/d/1MqJh0rrnXPv1Nkr-6UWmdInZts6loqykNfNO-zRDVh0/edit>. Було отримано від 213 респондентів 375 реакцій.

Основними критеріями розподілу на групи респондентів стали віковий і родинний (наявність або відсутність дітей). Основні категорії респондентів: дорослий (19–30 років) – 53 (24,9 %), дорослий (понад 30 років) – 48 (22,5 %), дитина (5–12 років) – 32 (15 %), підліток (13–18 років) – 68 (31,9 %), дорослий без дітей – 7 (3,3 %), дорослий з дитиною шкільного віку – 4 (1,9), дорослий з дитиною дошкільного віку – 1 (0,5 %).

Усі отримані реакції можна розділити на лексико-семантичні поля (ЛСП) характеру: найбільшу кількість отриманих реакцій становить ЛСП «Типи фантастичних реальностей» (139), друге місце – ЛСП «Джерела фантастичних реальностей» (124), третє – ЛСП «Сприйняття фантастики» (112). Інші реакції становлять невеликі ЛСП, що семантичні перетинаються з основними: герої, автори та жанри фантастичних творів; суперздібності та локації фантастичних подій.

Реакції розподілені за групами в такий спосіб.

1. ЛСП «Типи фантастичних реальностей» (139 реакцій) ми об'єднали у лексико-семантичні групи (ЛСГ): ЛСГ «космос» (52 реакції): космос – 29, інші планети – 4, інші світи у космосі – 3, прибульці – 3, зірки – 2, галактика – 3, НЛО – 2, паралельний всесвіт – 3, інопланетяни – 2, небо, космічний простір – 1; ЛСГ «магія» – (36 реакцій): магія – 16, маги – 2, диво – 3, чудеса – 3, чари – 6, заклинання – 1, чарівно – 1, чарівник – 1, фентезі – 3; ЛСГ «майбутнє» (27 реакцій): переміщення у часі – 5, майбутнє – 13, подорож у часі – 2, подорож у майбутнє – 1, машина часу – 2; ЛСГ «технології» (16 реакцій): технології – 4, нові технології – 4, наука – 2, науковий – 2, спецефекти – 1, технологічний – 1; ЛСГ «містика» (8 реакцій): містика – 6, відьми – 1, заклинання – 1.

Основною є ЛСГ «космос» (65 %), що вказує на домінантне сприйняття респондентами фантастичної реальності. У відсотковому відношенні меншим за кількістю поданих реакцій є магія (57 %), майбутнє (34 %), технологія (28 %), містика (19 %). Отже, серед фантастичних реальностей частотні реакції космос, магія та майбутнє.

2. ЛСП «Джерела фантастичної реальності»: основні реакції родового характеру (71): книги – 26, фільми – 8, кіно – 3, казка – 7, міф – 2, легенда – 2, фантазія – 7, вигадка – 6, вигадане – 5, мрія – 4. Серед конкретних реакцій у межах кожної групи виділяємо: ЛСГ «Назви фільмів» (29 реакцій): «Зоряні війни» – 3, «Володар перснів» – 2, «Гаррі Поттер» – 11, «Аватар» – 2, «Сталкер», «Доктор хто», «Мисливці за привидами», «Фантастичні тварюки» – 2, «Матриця» – 2, «Термінатор», «П'ятий елемент», «Політ навігатора», «Людина-амфібія», «Чужий»; ЛСГ «Назви книжок» (7 реакцій): «1984», «Соляріс» – 2, «Неприборкана Планета», «Нічна варта», «Понеділок починається в суботу»; ЛСГ «Автори книг» (16 реакцій): Стівен Кінг – 2, Артур Кларк, Толкін – 2, Лем – 3, Саймак, Бредбері – 3, Азімов, Стругацькі – 3; ЛСГ «Режисери» – Джеймс Кемерон.

Отже, сприйняття респондентами фантастики опрідметнено переважно у фільмах та меншою мірою – у книгах. Представлені назви ілюструють перевагу наукової фантастики (космічної) та фентезі.

3. ЛСП «Сприйняття фантастики» охоплює загалом 112 реакцій: фантастичне – 14, пригода – 11, нереальне – 12, дивне – 10, незвичайне – 9, неможливе – 8, неймовірне – 9, загадкове – 5, незвідане – 4, невідоме – 4, казкове – 4, надприродне – 4, неіснуюче – 4, дивовижне – 9, захоплююче – 4, аномальне – 2, щось захоплююче дух – 1.

4. ЛСП «Герої фантастичних творів» – загалом 42 реакції: ЛСГ «Супергерої» (5 реакцій): Супермен, Бетмен, Ліхтар, чудо-жінка, супергерої; ЛСГ «Персонажі фентезі» (27 реакцій): Гаррі Поттер – 11, Фродо, ельфи – 5, феї – 2, гноми – 2, маги – 2, чаклуни, чарівники, духи, хобіти – 2; ЛСГ «Магічні істоти» (10 реакцій): вампіри – 3, відьми, русалки, мавки, привиди, ангели, демони, мутанти; ЛСГ «Тварини» (10 реакцій): дракони – 5, фавн, фенікс, динозавр, Годзилла, фантастичні тварини.

5. ЛСП «Фантастичні локації» (4 реакції): ліс – 2, Мордор, паралельні світи.

6. ЛСП «Фантастичні засоби пересування» (9 реакцій): космічні кораблі – 6, літаючі машини, мітла, що літає, машина часу.

7. ЛСП «Надзвичайні здібності» (5 реакцій): суперздібності – 4, безмежні можливості,

9. ЛСП «Фантастична зброя» (2 реакції): бластер, меч.

10. ЛСП «Жанр фантастики» (14 реакцій): антиутопія 3, кіберпанк – 2, аніме, фентезі – 2, сюрреалізм, техносвіт – 5.

Проаналізувавши ЛСП, що представлені в межах асоціативного поля «фантастика», зазначимо неоднорідність структури кожного з ЛСП: у межах полів спостерігаємо розшарування ЛСГ різної семантики. Представимо польову структуру асоціативного поля у вигляді схеми (див. *Схема 1*).

Отже, лексема «фантастика» у свідомості носіїв мови має польову структуру та складається з різних ЛПС і ЛСГ.

Висновки. Асоціативне поле лексеми «фантастика» охоплює три основних ЛСП: «Типи фантастичних реальностей» (містить ЛСГ «Космос», «Магія», «Майбутнє», «Технологія» «Містика»), «Джерела фантастики» (містить ЛСГ «Книжки», «Фільми» «Автори книг», «Режисери») і «Сприйняття фантастики». Менш численні ЛСП представлені ЛСП «Герої фантастичних творів» (містить ЛСГ «Супергерої», «Персонажі фентезі», «Магічні істоти», «Тварини»), ЛСП «Фантастичні локації», ЛСП «Фантастичні засоби пересування», ЛСП «Надзвичайні здібності», ЛСП «Фантастична зброя», ЛСП «Жанр фантастики».

Асоціативне поле лексеми «фантастика»

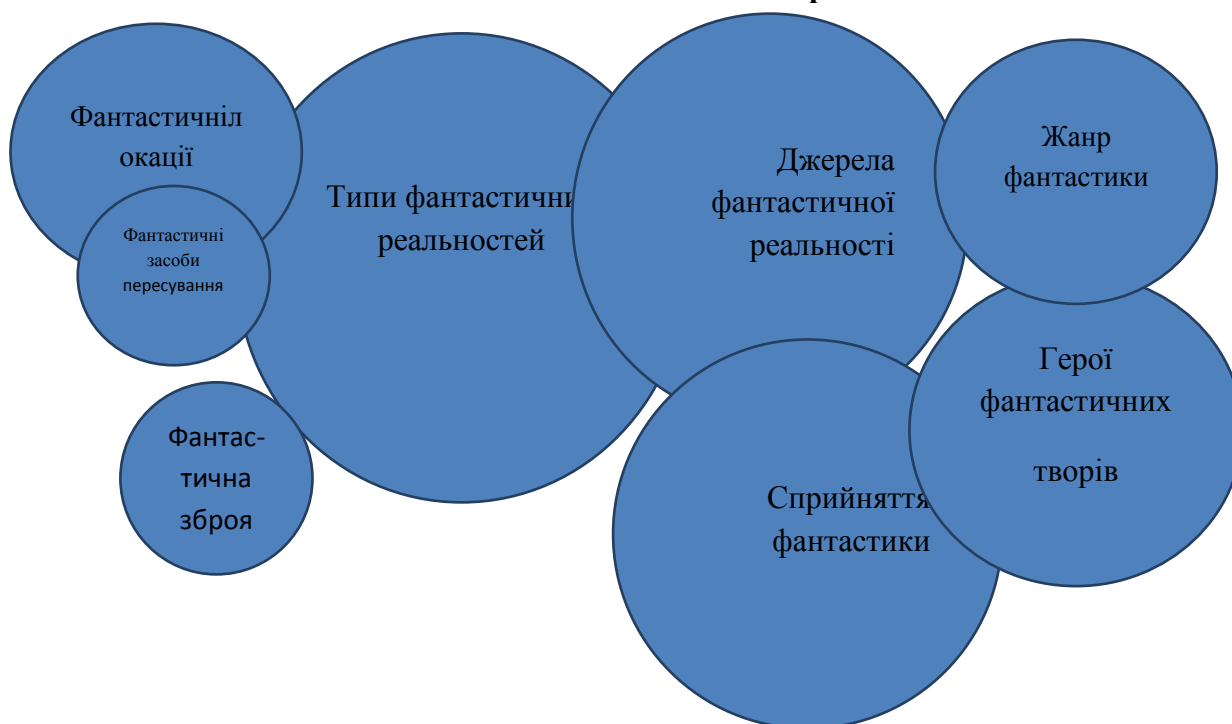

Рис. 1

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укладач В. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
2. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. Харьков: Ра-Каравелла, 2001. 320 с.
3. Ковтун Е. Н. Поэтика необычайного: Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (На материале европ. лит-ры первой половины XX века). Москва: Изд-во МГУ, 1999. 308 с.
4. Попова З. Д. Полевые структуры в системе языка. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1989. 200 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
6. Словник іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. Київ: Українська радянська енциклопедія, 1974. 776 с.
7. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
8. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи : монография. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1985. 138 с.
9. Стужук О. Художня фантастика як теоретична проблема. Слов'янська фантастика. Київ, 2012. С. 52–66.
10. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу: монография. Москва: Доминтел. книги, 1997. 144 с.

11. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. Москва: Эдиториал УРСС, 2002. 240 с.
12. Чернышева Т.А. Природа фантастики. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1984. 331 с.